

Dagna Dejna

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

ORCID 0000-0003-0722-1992

Filip Nalaskowski

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

ORCID 0000-0001-6973-9960

**Młodzież akademicka. Więzy z państwem
i społeczeństwem
- międzynarodowe badania porównawcze
(Rosja, Gruzja, Turcja, Rumunia i Polska).
Narzędzie badawcze, koncepcja pracy zespołowej
oraz procedura regionalizacji narzędzia**

University students. Ties with the state and the society – international comparative study. Idea, concept, preparation. (Russia, Georgia, Turkey, Romania and Poland). Research tool, the concept of teamwork and the tool regionalization

Abstract. This article is a continuation of the part I, entitled “ University students. Ties with the state and the society – international comparative study. Idea, concept, preparation”. We shown the main aspects of our approach. The chosen method, created testing tool, has its own inovative and original nature. There are two reasons for that, firstly, due to the specificity of the area, the object of the research, and secondly, due to the established aims – combining many, so far uncombined, aspects.

In addition, we present the concept of the teamwork concept used during the research trip and the original method created to regionalise of the testing tool. It should be noted that, we cooperated with local partners/consultants in order to create the best possible questionnaire – regionalised – adapted to the requirements of culture and history of a given country. Regional coordinators

came from both academia and non-academic communities. We write about the necessity of regionalization the testing tool used to measure, identify and diagnose variables in a broader context – in the context of the struggles of other researchers conducting international research. So the article contains numerous references to other international and comparative studies. The presented text also discusses the course of the conducted research followed by the strategy of processing and analysis of data, which were a natural consequence of previously indicated solutions and selected paths.

Keywords: testing tool, research process, tool regionalization, teamwork, international comparative study.

Wprowadzenie, informacje ogólne o badaniu

Tekst stanowi kontynuację cyklu publikacji, zatytułowanego *Młodość akademicka. Więzy z państwem i społeczeństwem – międzynarodowe badania porównawcze*. Opisane zostanie szczegółowo narzędzie badawcze oraz procedura regionalizacji narzędzia – opracowana i przeprowadzona wg autorskiego scenariusza. We wcześniejszych opracowaniach zarysowane zostało podejście teoretyczne i koncepcyjne stojące u podstaw podejmowanych decyzji metodologicznych. W opublikowanym już tekście, który otwierał cykl poświęcony *badaniom patriotycznym* (Dejna i Nalaskowski, 2020), zamieściliśmy szczegółowe informacje o teoretycznym tle i podstawach naszych badań. Obszernie zrelacjonowaliśmy teorię reprodukcji Pierrea Bourdieu, do której się odwoływaliśmy podczas tworzenia koncepcji badawczej, uzasadnialiśmy komparatystyczny charakter przedsięwzięcia, przywoływaliśmy szereg rodzimych i obcojęzycznych prac, poruszających interesującą nas problematykę. Aby uniknąć niedopuszczalnych w nauce powtórzeń, w prezentowanym tekście nie powtarzamy tych treści. Podobnie rzecz ma się z niepublikowanymi jeszcze wątkami, zawierającymi np. odnoszące się do założeń teoretycznych wnioski z badań. Na nie przyjdzie jeszcze czas. Zobligowani do przestrzegania zasad redaktorskich dotyczących objętości tekstów oraz wierni pierwotnemu postanowieniu, które dotyczyło stworzenia cyklu publikacji, w tym tekście zdecydowaliśmy się zamieścić treści bezpośrednio odnoszące się do budowy narzędzia badawczego, procedury jego regionalizacji oraz koncepcji pracy zespołowej.

Rekonstruowane w tym tekście badania miały charakter międzynarodowy i porównawczy; prowadzone były na uniwersytetach w Rosji, Gruzji, Rumunii, Turcji i w Polsce. W konstruowaniu teorii pedagogicznych badań porównawcze odgrywają bardzo istotną rolę. Opierać się one muszą

na odpowiednich kryteriach. Wszelkie porównywanie nabiera sensu tylko wówczas, gdy posługujemy się wspólnymi dla nich kryteriami. W prezentowanym badaniu owe kryteria porównawcze znajdują odzwierciedlenie w poszczególnych obszarach przejawiania się poczucia patriotyzmu, identyfikacji z państwem i społeczeństwem oraz w przypisanych im wskaźnikach. Badaniem objęci zostali studenci II i III roku, kształcący się na kierunkach studiów wpisujących się w następujące obszary kształcenia: nauki ścisłe, nauki ekonomiczne, nauki społeczne i nauki humanistyczne, którzy naukę podjęli w jednej z wytypowanych do badań uczelni wyższych. Do budowy kwestionariusza wykorzystywanego poza Polską zostali włączeni lokalni konsultanci- koordynatorzy, w celu regionalizacji narzędzia – dostosowania pytań do wymogów kultury i historii danego kraju (szczegółowo o przebiegu regionalizacji narzędzia piszemy w dalszej części tego tekstu). Regionalni koordynatorzy pochodzili zarówno ze środowisk akademickich, jak i pozaakademickich. Całe badanie ma charakter wieloaspektowy. Badano kapitał symboliczny respondentów, poczucie patriotyzmu oraz stopień identyfikacji z państwem i społeczeństwem.

Na potrzeby badań założono trzy główne cele badawcze:

1. Poznanie poziomu i zakresu identyfikacji z państwem i społeczeństwem wśród badanej młodzieży. 2. Diagnoza poziomu kapitałów: społecznego, ekonomicznego i kulturowego badanej młodzieży i zbadanie związku pomiędzy nimi, a poziomem identyfikacji z państwem i społeczeństwem przejawianym przez badanych. 3. Określenie i poznanie ewentualnych związków między poczuciem patriotyzmu (stopniem identyfikacji z państwem i społeczeństwem), a obszarem studiów, krajem zamieszkania i poziomem kapitału symbolicznego

W badaniach odwołujemy się do klasycznej teorii P. Bourdieu, w której kapitał symboliczny, który mierzyliśmy, rozumiany jest jako ostateczna instancja konwersji kapitałów: kulturowego, społecznego i ekonomicznego. Reprezentuje on pewną skumulowaną wartość, pozwalającą na działanie w świecie i zmienianie go z poziomu władzy symbolicznej.

Charakterystyka narzędzia

Stosowane w badaniach narzędzie (kwestionariusz ankiety) było absolutnie podstawowym instrumentem zdobywania informacji. Mając świadomość powyższego faktu, dołożyliśmy wszelkich starań, aby było ono możliwie poprawne i efektywne. Służył temu nie tylko głęboki namysł i sięganie do innych opracowań i zastosowań podobnych narzędzi, ale także wielopoziomowe procedury testowania i pilotowania.

Sam kwestionariusz składał się z czterech części. Po pierwsze klasyczna część metrykalna. W tym elemencie, podobnie jak we wszystkich innych, dbaliśmy, aby umieszczać wyłącznie pytania istotne, takie, z których faktycznie będziemy chcieli skorzystać i będą przydatne w końcowych analizach. Składowe „metryczki” stanowiło pytania o płeć, bo jak pokazały wstępne analizy, różny może być rodzaj identyfikacji z państwem i społeczeństwem wśród kobiet i mężczyzn. Następnie pytanie o wiek, niosące choćby informację o tym, jak różna jest rozpiętość wiekowa studentów, w ramach kierunków studiów i w różnych krajach. Tu szczególnym przykładem może być Turcja, gdzie nawet na odpowiedniku polskich studiów stacjonarnych pierwszego stopnia, osoby trzydziestoletnie stanowią niemałą część słuchaczy. Następnie obywatelstwo. Tu motywacja była dość czytelna, inaczej z krajem badania będą identyfikowali się obcokrajowcy. Co więcej, w tureckiej części badań znajdujemy dużą społeczność Kurdów, faktycznie mieszkańców Turcji, nie identyfikujących się z narodowością turecką.

Następnym z filarów prowadzonych badań był pomiar wartości kapitałów wg koncepcji P. Bourdieu. Zaprezentowana niżej strategia badania nie jest zupełnie nową koncepcją. Metoda ta została wypracowana przez Zespół Monitorowania Zmian w Kulturze i Edukacji, działający przy Wydziale Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, którego jesteśmy założycielami. Szerzej ten wątek opisujemy w innych częściach cyklu, teraz przypomnimy tylko, że wypracowany sposób znalazł zastosowanie przy okazji „Badań grudziądzkich”, rozpoczętych w 2013 roku, na zlecenie JM Rektora UMK. Celem tamtych badań było określenie sensu funkcjonowania, rozwijania filii Uniwersytetu w Grudziądzu. Badaniem objęto wówczas wszystkich uczniów klas maturalnych i przedmaturalnych uczęszczających do szkół średnich w Grudziądzu, Świeciu, Łasinie i Nowem. Poza klasycznym rozpoznaniem planów edukacyjnych i gotowością podjęcia nauki w ewentualnie działającej filii UMK, badanie rozszerzono o pomiar wartości kapitałów. Zabieg ten nie tylko służył pogłębieniu interpretacji celowości ekspansji uczelni, ale głównie dał możliwość pełniejszej charakterystyki młodzieży w tym specyficznym regionie (wyniki badań były przez nas prezentowane między innymi na łamach czasopisma *Kultura i Edukacja* w 2013 roku).

Zastosowane w *badaniach grudziądzkich* narzędzie przeszło całą ścieżkę pilotażową, tak, aby we właściwym badaniu, jego zastosowanie nie budziło wątpliwości. Szczególnie starannie testowano część dotyczącą kapitałów. Intencją autorów było takie przygotowanie pomiaru, aby pomimo mocno skróconej formy i krótkiego czasu badania, uzyskane wyniki były jak

najbliższe faktom i pozwalały na wyprowadzanie uprawnionych wniosków i interpretacji.

Poprawność narzędzia została dowiedziona w praktyce. Uzyskane wyniki spełniały rygory metodologiczne, i jak się później okazało, dawały podstawy do ograniczonych, ale uprawnionych interpretacji i wniosków (wnioski te prezentowane będą w oddzielnym opracowaniu).

Zastosowany test składał się z trzech części, służących rozpoznaniu trzech typów kapitałów wyróżnianych przez Bourdieu. Po pierwsze: kapitału ekonomicznego, po drugie: społecznego i wreszcie: kulturowego. Przyjęto, że ogólna wartość kapitałów (kapitał symboliczny) będzie sumą trzech wyróżnionych składowych. Choć wobec takiego założenia były wątpliwości i nie ma wśród badaczy zgody, czy taki zabieg jest w pełni uprawniony, podjęto decyzję o sumowaniu. W wielu interpretacjach, we wskazanej triadzie kapitałowej szczególnie akcentuje się istotność kapitału społecznego, czasem mówiąc o nim jako o „mnożniku” wobec innych kapitałów. W przyjętym przez twórców tej metody rozumieniu, kapitał społeczny, jakkolwiek bardzo istotny, to na starcie dorosłego życia będzie mieć jednak podobne znaczenie jak kapitał kulturowy i ekonomiczny, zatem może stanowić tylko część sumy końcowej.

Dla pomiaru kapitału ekonomicznego przyjęto dwie składowe. Po pierwsze potencjał ekonomiczny rodziny badanych, po drugie ich własne możliwości ekonomiczne.

W pierwszej części badani zostali zapytani wprost, jak oceniają pozycję materialną swojej rodziny. Dostali do wyboru pięć odpowiedzi w porządku malejącym od „wyraźnie zamożniejsza od pozostałych” do „dało się mocno odczuć, że byliśmy biedniejsi”. W założeniu twórców pozycja materialna badanych 18-19-20-21 – latków, w naszej kulturze ciągle będzie w decydującej mierze zależeć od majątności ich rodzin. Dla tak młodych ludzi czas od uzyskania możliwości bogacenia się „na własną rękę” był stanowczo za krótki, aby mogło to mieć istotne znaczenie dla wartości kapitału ekonomicznego. Badano licealistów i studentów – osoby „na pełen etat” pochłonięte nauką, ze stosunkowo niskimi kompetencjami zawodowymi – zatem nie mające dużych możliwości zarobkowych. Dlatego też do 80% wartości ekonomicznej pochodziło z potencjału rodzin badanych.

Pozostała część (do 20%) była już określana na podstawie zarobków samych badanych. Odsetek osób pracujących uczniów i studentów może się różnić w zależności od kultury, środowiska. Jakkolwiek w badanych społeczeństwach (głównie post-sowieckich) jest stosunkowo niski wobec standardów w Zachodniej Europie. Uznano więc, że sam fakt wykonywania

regularnej pracy zarobkowej będzie przynosił dodatkowe 10% procent w ocenie tej składowej kapitału, a jeśli deklarowane zarobki przewyższają miesięcznie jakąś ustaloną wartość respondent „otrzyma” dodatkowe 10%.

Kolejną składową teorii Bourdieu jest kapitał społeczny. W dużym uproszczeniu bywa on interpretowany jako potencjał sieci relacji towarzyskich, w których jednostka funkcjonuje. Kogo znamy i na kogo możemy liczyć. W proponowanej metodzie wartość ta jest w sposób przybliżony diagnozowana przy użyciu trzech pytań. Badani zostali zapytani o dostęp do trzech ważnych, strategicznych, profesji i usług społecznych. Czy w ich otoczeniu, dalszym, bliższym znajduje się prawnik i lekarz skłonni im szybko, „po koleżeńsku” pomóc. Nieco podobnie prosiliśmy respondentów o informacje o dostępie do kapitału. Czy jeśli potrzebowaliby szybko pożyczyć znaczną kwotę – w Polsce przyjęliśmy 4000 zł, to czy mieliby w swoim otoczeniu osobę skłonny im szybko pomóc.

Respondenci zawsze do wyboru mieli cztery warianty odpowiedzi. Schemat propozycji zawsze był ten sam: rodzina, przyjaciele, znajomy profesjonalista, instytucja. Co bardzo istotne w pomiarze tego kapitału dopuszczaliśmy zaznaczenie więcej niż jednej możliwości, a do końcowego wyniku brano pod uwagę odpowiedź najwyższej punktowaną.

Ostatnim wątkiem w pomiarze był kapitał kulturowy. Do jego ustalenia służyła seria kilku, pytań o charakterze zarówno otwartym, jak i zamkniętym. Respondenci proszeni byli o podanie liczby posiadanych książek własnych oraz liczby języków obcych, którymi władają płynnie.

Za pomocą pytań zamkniętych dociekano innych kwestii. Badani proszeni byli o określenie/ocenę, własnej wartości jako uczniów, studentów. Czy się wyróżniają na tle swoich kolegów, czy też należą do grona „średniaków”, albo czują swoje braki wobec reszty. Skala w tym zagadnieniu była budowana malejąco od 5 do 1. Następnie respondenci mieli za zadanie zadeklarować czy posiadają jakieś specjalne osiągnięcia (naukowe, sportowe, etc.) – chodziło o nagrody, dyplomy, medale. Kolejne pytanie dotyczyło formalnych certyfikatów, takich jak prawo jazdy, certyfikat językowych, czy uprawnienia zawodowe. W tym zakresie także była możliwość wskazania więcej niż jednej odpowiedzi, co się z tym wiąże, każde wskazanie było punktowane.

Ostatecznie takiemu pomiarowi kapitału symbolicznego (będącego **sumą** kapitałów: ekonomicznego, społecznego i kulturowego) służyło 10 pytań. Dla każdego z kapitałów badani mogli zyskać 10 punktów, co dawało sumaryczną wartość 30 punktów.

Dwie ostatnie części kwestionariusza służyły badaniu rodzaju identyfikacji, oraz zawierały skrócony test „wiedzy patriotycznej”. Po pierwsze

zależało nam na ustaleniu jak i z kim, w jakich proporcjach, identyfikuje się badany. Główny ciężar identyfikacji miał przypadać na państwo w którym żyje, lub społeczeństwo wśród którego żyje. Jak zaznaczono wcześniej, opcje te się nie wykluczają, my szukaliśmy wartości dominującej. Ustalane było to za pomocą krótkiej serii pytań „wmieszanych” w inne pytania. Pierwsze z pytań dotyczyło stosunku do osób wybierających stałą emigrację, kolejne postawy w sytuacji konfiskaty naszego mienia przez państwo w wyjątkowych okolicznościach historycznych, następnie pytaliśmy o udział w wyborach. Wątkiem osiowym było pytanie 18, gdzie niejako wprost prosiliśmy o umiejscowienie swojej deklaracji na drabinie struktur społecznych, od „jestem studentem [tu nazwa właściwej uczelni]” po „jestem człowiekiem”/”obywatelem świata”. Dalej pytaliśmy o stosunek do płacenia podatków. W końcu prosiliśmy o wskazanie wielkiego Polaka/Gruzina/Turka/Rosjanina/Rumuna, układając opcje według klucza: wielki polityk- ojciec narodu, światowej sławy sportowiec, światowej klasy artysta, znany działacz społeczny/ filantrop. Odpowiedzi na powyższe pytania pomagały nam umiejscowić dominującą tendencję identyfikacyjną respondenta między państwem i społeczeństwem.

W ostatniej składowej kwestionariusza chcieliśmy niejako zweryfikować powyższą deklarację. Strategia w odniesieniu do tej części była następująca: zależało nam na uzyskaniu szczególnie szczerych odpowiedzi, dlatego poczyniliśmy założenie, że osoby deklarujące duże przywiązanie do państwa będą też to niejako udowadniać ponadprzeciętną wiedzą o swoim kraju. Doświadczenie badawcze i obowiązujące schematy zachowań respondentów podpowiadały powyższą strategię, gdzie często respondenci znając tematykę badań chętniej deklarują „wyidealizowane” postawy. Można zatem przyjąć, że test wiedzy służył weryfikacji deklaracji dotyczących identyfikacji.

Opisywany test wiedzy także, ze względów standaryzacyjnych, oparty było o pewien schemat. Pytania wpisywały się w pewien rodzaj zakresów wiedzy, a także stopnia trudności. Konkretnie pytania, ich przykłady, w poszczególnych krajach znajdują się w części poświęconej regionalizacji narzędzia, poniżej ukazany zostanie ogólny schemat ich tworzenia. Pytań badających wiedzę respondentów było cztery. Ich skala trudności, dla wszystkich krajów, powinna być podobna. Kategorie, obszary wiedzy były następujące (w nawiasach podano stopień trudności w skali 1-5):

- symbole narodowe (2),
- historia najnowsza, regionalna (4),
- powstanie współczesnego państwa (1),
- obecność kraju w strukturach ponadnarodowych (2).

Pomiar wiedzy obejmującej wymienione obszary był niezbędnym elementem służącym poszukiwaniu odpowiedzi na pytania o związki badanych ze swoim państwem i społeczeństwem, w którym wzrastali. Bowiem wiedza stanowi specyficzny barometr wskazujący na zaangażowanie w sprawy państwowe. Nade wszystko jednak wiedza z opisywanego zakresu jest odzwierciedleniem mentalnego związku i identyfikacji z historią państwa i z jej konsekwencjami.

Zaprezentowane kategorie miały niewątpliwie charakter wyrywkowy. Trudno w tym przypadku mówić o kompleksowym sprawdzeniu wiedzy respondentów. Aczkolwiek sumaryczny wynik z tak zaproponowanych kategorii może dawać już podstawy do określenia stopnia znajomości wiedzy „patriotycznej” u poszczególnych badanych. Co więcej, tak zbudowana zmienna zdaje się spełniać swoje pierwotne zadanie – weryfikacji deklaracji propaństwowych.

W ostatecznej wersji kwestionariusz liczył 23 pytania. Poza opisanymi częściami znalazło się w narzędziu również pole do kodowania, dzięki któremu każdy z respondentów otrzymał indywidualny numer, wraz z informacją o obszarze studiów i kraju badania. Zgodnie z intencją twórców udało się cały formularz zmieścić, w czytelnej, przejrzystej, formie na jednej kartce formatu A4 (zadrukowanej dwustronnie). Dzięki tym wysiłkom poprawił się komfort pracy z tak przygotowanymi kwestionariuszami, ułatwiony był ich transport, a także obniżony koszt i trudność produkcji.

Regionalizacji narzędzia badawczego: przegląd istniejących koncepcji i realizacji oraz podejście własne

Kluczowym elementem dla poprawnego przeprowadzenia badań w tak szerokim spektrum zagranicznym było poprawne przygotowanie narzędzi. Poza koniecznością wykonania bezbłędnych językowo i naturalnie brzmiących treści w kwestionariusza, trzeba było zadbać o merytoryczną i kulturową zgodność z badanym krajem. Proces dostosowywania narzędzia do warunków kraju badania nazwany został regionalizacją (Garlicki, 1998, s. 22).

Z potrzebą regionalizowania narzędzia używanego do pomiaru, identyfikacji i diagnozowania zmiennych, mierzą się głównie badacze realizujący projekty o charakterze międzynarodowym (Bykov, 2012, s. 18). Dość rzadkie jest to zjawisko na polu badań krajowych i dotyczy niemal wyłącznie nauk filologicznych (np. w badaniach nad gwarami).

Jednym z przykładowych badań o zasięgu międzynarodowym jest Badanie Edukacji Obywatelskiej (*Civic Education Study – CivEd*). To badanie, porównujące osiągnięcia uczniów w zakresie wiedzy obywatelskiej,

zorganizowane przez Międzynarodowe Stowarzyszenie Badania Osiągnięć Edukacyjnych (*International Association for the Evaluation of Educational Achievement – IEA*). W program zaangażowanych było 51 krajów, z czego 28 zdecydowało się na udział w badaniach. W Polsce badanie koordynował prof. dr hab. Krzysztof Koseła z Instytutu Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego. Celem CivEd było określenie poziomu wiedzy i postaw obywatelskich uczniów czternastoletnich (<http://bibe.ibe.edu.pl/badania-miedzynarodowe.html>).

Testowanie młodzieży stanowiło główną i najobszerniejszą część badania. Wersja podstawowa, obowiązkowa dla wszystkich uczestników, składała się z dwóch części – badania wiedzy i rozumowania oraz badania postaw obywatelskich. Treść pytań testu wiedzy koncentrowała się wokół czterech dziedzin – społeczeństwo obywatelskie, wartości demokratyczne (obywatelskie), uczestnictwo obywatelskie, poczucie bycia obywatelem, spójność społeczna.

Poza tymi dwoma podstawowymi elementami badania, można było także (opcjonalnie) wziąć udział w dodatkowym teście wiedzy, tzw. regionalnej. Przygotowano trzy rodzaje kwestionariuszy – dla krajów europejskich, amerykańskich i azjatyckich. Łącznie 35 krajów uczestniczyło w tej części badania – 24 kraje europejskie, w tym dwa nienależące do Unii Europejskiej), 6 amerykańskich i 5 azjatyckich.

Moduły regionalne składały się z dwóch części. Pierwszej – badającej wiedzę o regionie i opinie dotyczące istotnych, lokalnych kwestii społecznych. Młodzi Polacy musieli wykazać się wiedzą na temat Unii Europejskiej, jej struktury, pryncypiów politycznych, instytucji i praw. Druga część kwestionariusza dotyczyła aktywności obywatelskiej respondentów, ich stosunku do różnych międzynarodowych problemów, kwestii tożsamości narodowej i europejskiej, otwartości i tolerancji na inne społeczeństwa, kultury, języki (Wiłkomirska, 2011, s. 63). Kolejną egzemplifikacją wartą przywołania jest duże badanie TIMSS – Międzynarodowe Badanie Wyników Nauczania Matematyki i Nauk Przyrodniczych (*Trends in International Mathematics and Science Study*) realizowane jest przez Międzynarodowe Stowarzyszenie Mierzenia Osiągnięć Edukacyjnych – *International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA)* we współpracy z *Timss and Pirls International Study Center, Lynch School of Education, Boston College*. Obok badania PISA, TIMSS jest najważniejszym porównawczym badaniem edukacyjnym. Jest to także badanie o najdłuższej tradycji: przeprowadzono je w cyklach czteroletnich, w latach: 1995, 1999, 2003, 2007, 2011. W pierwszej edycji uczestniczyło 41 krajów, w 2007 roku – 48 krajów.

W latach 1995 i 2008 przeprowadzono dodatkowe badanie uczniów ostatnich klas szkoły średniej, w którym mierzono wiedzę i umiejętności z matematyki i fizyki; uczestniczyło w nim 10 krajów. W 2011 roku w badaniu TIMSS wzięło udział 69 krajów, w tym Polska. Tu kwestia regionalizowania narzędzi badawczych, a zatem dostosowywania ich do specyfiki środowiska badania, dotyczyła programów nauczania matematyki i nauk przyrodniczych w różnych krajach. Użyte kwestionariusze dostosowane były do kształtu i zakresu obowiązkowych treści w poszczególnych krajach (http://www.cke.edu.pl/images/stories/0000000000000000_pirls_2011/timss_pirls_2011_raport_koncowy.pdf).

Specyficzny kontekst krajowy/regionalny brany był również pod uwagę przez międzynarodowy zespół badaczy realizujący przedsięwzięcie Europejski Sondaż Społeczny Dotychczas zrealizowano siedem edycji badania: pierwszą w 2002 roku, a kolejne co dwa lata. W poszczególnych edycjach badania udział wzięło od 22 do 31 krajów. Polska uczestniczy w ESS począwszy od pierwszej edycji (zob. Dolata i Frączek, 2002, s. 23). Projekt realizuje Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk. W roku 2014 Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, uznając znaczący wkład polskiego zespołu w rozwój i doskonalenie badania, włączyło ESS do Polskiej Mapy Drogowej Infrastruktury Badawczej. Obejmuje ona 53 najważniejsze dla kraju projekty badawcze ze wszystkich dziedzin nauki. *European Social Survey* (ESS) jest jednym z największych i najważniejszych europejskich projektów badawczych. Jego inicjatorem był Komitet Ekspertów Europejskiej Fundacji Nauki (*European Science Foundation*). Celem podstawowym ESS jest obserwacja zmian społecznych zachodzących w Europie: postaw wobec kluczowych problemów, zmian w systemach wartości i w zachowaniach (http://www.europeansocialsurvey.org/methodology/ess_methodology/monitoring_national_contexts.html).

Narzędzie badawcze (kwestionariusz ankiety) obejmuje część stałą (powtarzaną w kolejnych edycjach) i część rotacyjną (dotyczącą aktualnie ważnych dla Europy problemów), a nowe, zawarte w części rotacyjnej pytania, konsultowane są z zespołami narodowymi pod kątem ich poprawności merytorycznej i metodologicznej oraz przystawalności do warunków krajowych.

Uzgodniona „źródłowa” wersja kwestionariusza, przygotowana w języku angielskim, jest tłumaczona na języki krajów uczestniczących w projekcie. Etap tłumaczenia jest bardzo ważny, gdyż podstawowym warunkiem uzyskania porównywalnych międzynarodowych danych jest równoważność pytań zadawanych respondentom we wszystkich krajach. Dlatego w ESS tłumaczenie kwestionariusza ma charakter wieloetapowej procedury. Jest

on najpierw tłumaczony niezależnie przez dwóch tłumaczy, a następnie, z udziałem doświadczonego socjologa, przygotowywana jest ich wspólna wersja. Wersja ta jest następnie dyskutowana w gronie członków zespołu narodowego ESS. Kolejnymi etapami są: weryfikacja wersji narodowej przez wyspecjalizowaną zewnętrzną firmę pod kątem ekwiwalentności językowej oraz weryfikacja treści pytań i zastosowanych w nich skal pod względem metodologicznym (z wykorzystaniem specjalnego oprogramowania). Ostatnim etapem jest realizacja badania pilotażowego, które służy sprawdzeniu, czy przetłumaczone pytania są zrozumiałe dla respondentów. W Polsce jest on prowadzony według specjalnej procedury, wypracowanej przez narodowy zespół ESS. W przypadku bardzo trudnych pytań, gdzie istnieje ryzyko niewłaściwego lub niepełnego ich rozumienia przez respondentów, każdy kraj zobowiązany jest dodatkowo do przeprowadzenia specjalnych wywiadów pogłębionych, tzw. wywiadów kognitywnych (<http://www.ifispan.pl/ess/metodologia-ess/>).

Istnieją również badania o zasięgu międzynarodowym, w których kwestia regionalizacji narzędzia nie istniała, a właściwie ograniczyła się wyłącznie do tłumaczeń kwestionariuszy na języki respondentów. Taką, niewątpliwie uproszczoną, procedurę zastosowano chociażby w badaniu PIAAC – Międzynarodowym Badaniu Kompetencji Osób Dorosłych (*Programme for the International Assessment of Adult Competencies*). Badanie zrealizowano w 24 krajach na przełomie lat 2011/2012 (<http://www.oecd.org/skills/piaac/samplequestionsandquestionnaire.htm>).

Z podobną procedurą ujednolicenia narzędzia badawczego mamy do czynienia również w badaniu PIRLS – Międzynarodowym Badaniu Postępów Biegłości w Czytaniu (*Progress in International Reading Literacy Study*). Badanie skierowane było do uczniów klas czwartych szkoły podstawowej (10-latków). Program jest koordynowany przez Międzynarodowe Stowarzyszenie Mierzenia Osiągnięć Edukacyjnych – *International Association for the Evaluation of Educational Achievement* (IEA). Przedmiotem pomiaru jest czytanie pod względem doświadczenia literackiego (rozumienie tekstów literackich) oraz czytanie w celu uzyskania informacji (rozumienie tekstów użytkowych). W Polsce byli badani uczniowie klas trzecich szkoły podstawowej, a więc wyniki testu pokazują efekty uczenia się w końcowym etapie kształcenia zintegrowanego. W badaniu PIRLS 2006 wzięło udział 40 krajów. Polska uczestniczy w badaniu od drugiej edycji, tj. w 2006 roku (https://www.cke.edu.pl/images/stories/PIRLS/PIRLS_2006_raport.pdf).

Ciekawym przykładem pominięcia bądź niedostrzeżenia czy zignorowania potrzeby regionalizowania narzędzia badawczego jest wspomniane już

wyżej i popularne ostatnio badanie PISA – Program Międzynarodowej Oceny Umiejętności Uczniów (*Programme for International Student Assessment*) koordynowane przez Organizację Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) (www.ifispan.waw.pl). W badaniu mierzone są umiejętności 15-latków w zakresie czytania (rozumienia i refleksyjnego przetwarzania tekstów, w tym tekstów kultury), matematyki oraz nauk przyrodniczych. Badanie jest realizowane w cyklu trzyletnim, począwszy od 2000 roku. Badanie PISA prowadzone jest w każdym kraju w oparciu o te same zasady realizacji, te same kwestionariusze oraz taki sam pomiar umiejętności uczniów (Bialecki i Haman, 2000, s. 18).

Podejmując próbę regionalizacji naszego narzędzia mieliśmy wiedzę o strategiach innych badaczy w tym obszarze (zob. Federowicz, 2003, s. 34-36). Nasz proces dostosowywania badania dla potrzeb różnych krajów przebiegał w dwóch etapach, pierwszym były tłumaczenia, drugim dostosowywanie i tworzenie pytań, zagadnień.

Tłumaczenia wykonywane były jeszcze w Polsce, przez zawodowych filologów, następnie poddawane kontroli, ewentualnie korekcie, przez partnerów zagranicznych. Nie chodziło jedynie o poprawność słownikową treści, ale także o ich naturalne brzmienie, zgodne z wymaganiami języka nauki i badań w krajach partnerskich.

Regionalizacja treści

Dużo ciekawszy i o wiele trudniejszy był proces regionalizacji treści. Na tym etapie praca odbywała się w ramach pracy zespołowej. Dyskutowano kolejne wątki, wymieniano się uwagami, wprowadzano korekty. Prowadzono również wielokrotnie testy poszczególnych części narzędzia – badania pilotażowe. Konsultacje te prowadziliśmy w trakcie wizyt zagranicznych. Poza zespołem polskich badaczy, w skład międzynarodowego zespołu wchodziłi też specjaliści zaproszeni przez miejscowego koordynatora. Liczebność tych grup była różna, zwykle wynosiła od 4 do 7 osób. Prace odbywały się w dwóch etapach. Pierwszy etap to pierwsze spotkanie, podczas którego przedstawiano całą koncepcję badawczą wraz z celami badań i procedurą badawczą. Pierwsze spotkania zawsze wiązały się z przedstawieniem wstępnych propozycji pytań do kwestionariusza i możliwych odpowiedzi na nie. Trwały dyskusje inicjowane przed poszczególnych członków zespołu oraz szerokie konsultacje ze społecznością lokalną i akademicką przy użyciu telefonów i równoległych połączeń telekomunikacyjnych. Pierwszy etap prac obejmował również badanie pilotażowe z wykorzystaniem wypracowanego narzędzia, które przeprowadzane było następnego dnia.

Drugi etap obejmował dyskusję nad narzędziem i wnioski płynące z przeprowadzonego badania pilotażowego. Trwały dyskusje o korektach, których zawsze było dużo. Zazwyczaj opisane prace trwały trzy intensywne dni.

W odniesieniu do zadań dla zespołów międzynarodowych można było je podzielić na pewne kolejne etapy. Po pierwsze należało ułożyć właściwe pytania do krótkiego testu wiedzy zawartego w kwestionariuszu. Już w polskim oryginale występujące pytania reprezentowały pewne, omówione wcześniej, kategorie. W oparciu o te ogóle wytyczne pracowaliśmy nad propozycjami do formularzy zagranicznych. Wspomniane wyżej wytyczne i kategorie obejmowały pytania o symbole państwowe, historię powstania państwa, oraz pytanie o obecność państwa w szerokich strukturach państwowych.

Ustalono, że pytanie o symbole państwowe (np. godło, hymn, flagę) w umownej skali trudność (dla respondentów) powinna wynosić ok. 2 (przy skali 1-5). Zatem było to pytanie raczej łatwe. W wersji polskiej pytaliśmy o autora słów do hymnu narodowego (Józef Wybicki), dając do wyboru inne nazwiska. Dla przykładu w wersji Gruzińskiej pytaliśmy o elementy godła, a w wersji rosyjskiej o flagę.

Pytanie o wydarzenie z historii najnowszej (ostatnie 10 lat) tego kraju. Miało to być bardzo głośne wydarzenie, szeroko obecne w mediach, które miało miejsce za życia badanych i ściśle wiązało się z historią i polityką państwa. Trudność tego pytania była określona na 4 w skali 1-5, miało więc ono być dość trudne. W polskiej wersji prosiliśmy o zaznaczenie odpowiedzi z właściwą listą 4 nazwisk osób, które zginęły w katastrofie smoleńskiej. W Rosji pytanie dotyczyło zamachu na szkołę w Biesłanie, a w wersji tureckiej o zajścia i demonstracje na placu Taksim w Istambule w 2013 roku.

Pytanie związane z powstaniem państwa. Tu zależało nam na sprawdzeniu wiedzy dotyczącej podstawowego faktu, dotyczącego początku obecnego państwa. Pytanie to mogło dotyczyć dat, osób miejsc, bezpośrednio związanych z utworzeniem obecnego kraju. Ponownie miało to być pytanie łatwe, a nawet bardzo łatwe (1) – przynajmniej dla studentów – w odczuciu badaczy. W wersji oryginalnej pytaliśmy: na pamiątkę którego roku obchodzimy święto 11 listopada, dając do wyboru (1918, 1945, 1980, 1989). W wersji gruzińskiej dopytywaliśmy o pierwszych rządzących po wyjściu Gruzji z ZSRR, a w Rosji o datę rozpadu ZSRR.

Pytanie o obecność państwa w szerokich strukturach międzynarodowych – raczej łatwe (2). W Polsce prosiliśmy o podanie daty wejścia do Unii Europejskiej. W wersji Rumuńskiej znalazło się identyczne pytanie. Ciekawiej sprawa wyglądała w Rosji. Ze względu na specyfikę geopolityczną tego kraju i konieczność zachowania wierności kryteriom pytanie dotyczyło

dzisiejszych państw, które niegdyś wchodziły w skład Związku Radzieckiego. Należało wybrać odpowiedź z poprawnym zestawem byłych republik.

Regionalizacji podlegały też pytania z innych części kwestionariusza. Szczególnie ciekawie sytuacja dotyczyła dwóch pytań z części służącej pomiarowi związku z państwem i społeczeństwem.

W polskim, oryginalnym pytaniu prosiliśmy respondentów o zaznaczenie „wielkiego Polaka” spośród zaproponowanych. Do wyboru byli: Józef Piłsudski, Robert Kubica, Roman Polański i Jerzy Owsiak. Pytanie zostało tak skonstruowane, aby pojawił się ważny dla początków państwa polityk – „ojciec niepodległości”, sportowiec i artysta cieszący się międzynarodową sławą i działacz społeczny (osoba ściśle związana z pracą pro wspólnotową, ale nie związana bezpośrednio z polityką). Postacie należało wybrać w taki sposób, aby żadna z nich nie zdominowała pozostałych (pod tym względem ryzykowna byłaby propozycja Jana Pawła II w miejscu Jerzego Owsiaaka), a także aby nie była niszowa. Słowem: należało zachować równowagę. Pracując z partnerami, ustalaliśmy właściwe propozycje do tego zestawienia. Nie zawsze odbywało się bez kontrowersji i problemów, które weryfikowane były w toku badań testowych, pilotażowych.

Kolejnym pytaniem, które wymagało nieco szerszych i bardziej burzliwych konsultacji i nakładu pracy, było pytanie dotyczące poziomu identyfikacji. W wersji polskiej prosiliśmy respondentów o zaznaczenie odpowiedzi najbardziej odpowiadającej ich poczuciu. Były to:

- jestem studentem UMK
- jestem Polakiem
- jestem Europejczykiem
- jestem człowiekiem

O ile wskazane kategorie znakomicie sprawdzały się diagnostycznie w wypadku badań w Polsce, o tyle bywało, że nastroczały problemów w innych państwach. I tak dla przykładu trudno było pytać Turka, Rosjanina i Gruzina o to czy się czują Europejczykami, bo geograficznie rzecz rozpatrując są już na terytorium Azji. Z drugiej strony jest zupełnie inne znaczenie, kontekst znaczeniowy, przypisywany pojęciu Europejczyk i Azjata. To pierwsze to identyfikacja kulturowa, polityczna. To drugie to głównie identyfikacja rasowa, która dotyczy głównie mieszkańców wschodniej i dalekowschodniej części kontynentu.

W opisywanej części kwestionariusza konsultacji i upewnienia wymagały także inne wątki. Dla przykładu, czy za pytaniem o regularny udział w wyborach powszechnych idą, podobnie jak w Polsce, podobne uwarunkowania udziału osób młodych – innymi słowy, czy takie pytanie, będzie

miało podobny sens w innych krajach. Identyczne obawy i wątpliwości towarzyszyły pytaniom o ewentualną konfiskatę mienia (na rzecz wojska w sytuacji wojny), stosunku do osób decydujących się na emigrację.

Konsultacji o charakterze kulturowym, wymagała część pytań służących szacowaniu poziomów kapitałów. Respondenci pytani byli o liczbę języków, którymi potrafią się posługiwać. I o ile w polskich warunkach jeden język obcy jest już ważną kompetencją, a dwa wybitnie wyróżniającą, o tyle te kategorie wartościowania nie znajdują zastosowania np. w Gruzji. Tu większość mieszkańców posługuje się zarówno językiem gruzińskim i rosyjskim, a część młodzieży dodatkowo angielskim. Zatem należało „kulturową poprzeczkę” w tym zagadnieniu „zawiesić” Gruzinom nieco wyżej.

Także przez warunkowania kulturowe danego kraju regulowane są kwestie liczby posiadanych książek, czy osiągalności prawa jazdy, certyfikatów językowych i zawodowych. Cała seria pytań służyła ustaleniu wartości kapitału społecznego badanych. Miała ona określić rozległość i wartość sieci powiązań społecznych, którymi dysponują młodzi badani. Prosiłiśmy o wskazanie osób/ podmiotów do których respondenci zwróciliby się w sytuacji wystąpienia u siebie kłopotów finansowych, prawnych i zdrowotnych. Właściwe zastosowanie tego pytania wymagało ustalenia, czy na przykład system pożyczek bankowych, usług lekarskich i prawnych w innych krajach działa podobnie jak w Polsce wobec osób młodych.

Szczegółnej natury regionalizacji wymagały pytania zawierające w treści lub dotyczące wątku pieniędzy. W jednym z pytań chcieliśmy się dowiedzieć, czy młody człowiek w tej chwili wykonuje jakąś pracę zarobkową i jakie przynosi mu ona, konkretnie, profity. Po pierwsze należało ustalić kulturową popularność prac dorywczych i pracy dla studentów. Po drugie problemem była wysokość kwoty, od której dodatkowo „punktowaliśmy” wskazanie. Zupełnie inaczej należy (np. w Polsce) docenić pracę dorywczą przynoszącą 50-100 zł miesięcznie (np. jednorazowa opieka nad dzieckiem) i tę przynoszącą 1200 zł miesięcznie (p. praca w charakterze kelnerki przez 4 wieczory w tygodniu). Zatem pytanie te wymagało ustalenia kwoty progowej. Podobnie pytanie o nagłą potrzebę pożyczki, należało wskazać kwotę, która będzie odpowiadała oryginalnym, polskim, 4000 zł. Zarówno w przypadku pierwszego i drugiego pytania, staraliśmy się ustalać właściwą sumę przez klucz siły nabywczej pieniądza. Co w Polsce można kupić za 4000 zł? Jakie mieszkanie, na jak długo wynająć? Jak się proponowana kwota ma do minimalnych i średnich zarobków, a także emerytur? Idąc tymi i podobnymi tropami poszukiwaliśmy odpowiednich kwot.

Jak zatem wynika z przedstawionej procedury, regionalizacja była nie tylko czynnością techniczną służącą uporządkowaniu kwestii językowych, ale była głównie zabiegiem służącym właściwemu uchwyceniu różnic w osadzeniu kulturowym i społecznym badanych osób.

Mając pełną świadomość, że przedstawione narzędzie daje jedynie wstępny i ograniczony pogląd na wartość kapitałów Bourdieu, mimo wszystko zdecydowaliśmy się je zastosować. Jego użycie wydawało się najlepszym kompromisem między faktycznymi możliwościami badawczymi, jakimi dysponowaliśmy, a potencjałem diagnostycznym. Dodatkowo, poprawność i skuteczność narzędzia wcześniej została dowiedziona w praktyce stąd decyzja o zastosowaniu go.

Poza skrótością, tak zbudowanego narzędzia, pojawił się istotny, inny element decydujący o jego mniejszej przydatności. Badane grupy i społeczeństwa charakteryzowały się dużą różnorodnością i odmiennością wobec siebie. Trudno bowiem zupełnie wprost badać tym samym narzędziem socjologicznym, mieszkańców Rosji i Turcji, czy Gruzji i Rumuni. Różnice te wpływały na konieczność wprowadzenia, niekiedy poważnych, adaptacji o charakterze regionalizacyjnym.

Podsumowanie

Skonstruowane do naszych badań narzędzie cechowało się pewną innowacyjnością. Po pierwsze ze względu na specyfikę obszaru i przedmiotu badań, a po drugie ze względu na przyjęte cele – łączenie wielu, do tej pory nie łączonych, aspektów. Co więcej, opracowany kwestionariusz okazał się skuteczny diagnostycznie, dostarczając cenny materiał do analiz. Warto tu także podkreślić prostotę konstrukcji i stosunkową łatwość analityczną narzędzia.

Podobnie jak w wypadku kwestionariusza, tak i proces regionalizacji narzędzia miał w sobie pierwiastek nowatorskości. Znalezione i omówione w tekście przykłady innych badań międzynarodowych, strategii w nich przyjętych, okazały się doskonałym punktem wyjścia dla naszego własnego przedsięwzięcia. Użyteczne dla nas rozwiązania, zostały zaadoptowane dla przyjętej procedury, te, naszym zdaniem, mniej trafne – skorygowane i przedstawione w wersji autorskiej. Proces ten wymagał czasu, niejednokrotnie przyjmował postać metody prób i błędów. W rezultacie udało się stworzyć sprawdzone i skuteczne narzędzie badawcze. Sam proces regionalizacji i jego wymiar praktyczny, może się okazać inspirującym dla innych badaczy, wraz z proponowanymi przez nas rozwiązaniami i pomysłami konkretnych działań. Warto zwrócić również uwagę na przyjętą przez nas koncepcję pracy

zespołowej. Trzeba tu odnotować, że zasadnicze znaczenie ma kompetencja owych zespołów. Duży, składający się z sześciu osób, multidyscyplinarny, zespół badaczy, z którym opracowywaliśmy regionalizację w Rosji poradził sobie z tym zadaniem w ciągu jednego dnia. Mniejsze – dwuosobowe – zespoły partnerskie, jak w Gruzji i Turcji, potrzebowały kilku dni pracy i konsultacji. Procedura ta miała więc charakter przedłużających się dyskusji problemowych, często bardzo burzliwych, w trakcie których niejednokrotnie konsultowano poszczególne zagadnienia nie tylko z zaprzyjaźnionymi przedstawicielami środowisk akademickich, ale również z rodzinami gospodarzy, znajomymi, osobami pochodzącymi z różnych środowisk społecznych. Właśnie te szerokie konsultacje uważamy za najistotniejszy aspekt pracy nad narzędziem badawczym.

W tekście zaprezentowano również techniczny przebieg prowadzonych badań i późniejszą strategię opracowywania i analizy materiału, które były naturalną konsekwencją wcześniej wskazanych rozwiązań i obranych ścieżek. Nie były to już szczególnie innowacyjne etapy, można raczej powiedzieć, klasycznie wpisujące się z znaną tradycję badań społecznych i edukacyjnych.

Jak już zostało to wielokrotnie odnotowane, przedstawiony tekst jest kontynuacją części pierwszej (Dejna i Nalaskowski, 2020, s. 103-124), rozwinięciem i uzupełnieniem wątków tam zasygnalizowanych. Ta praca miała na celu charakterystykę i objaśnienie zagadnień warsztatowych, stąd nie konstruujemy tu wielu założeń teoretycznych, czy nie wyciągamy zasadniczych wniosków. Przedstawiona całość miała za zadanie zobrazować przyjęte założenia i rozwiązania metodologiczne dla prowadzonych badań, jest to swoisty raport warsztatowy. Bezpośrednią motywacją dla prezentowania tych rozważań był fakt, że słuszność i poprawność obranych ścieżek została w dużym stopniu pozytywnie zweryfikowana w praktyce. Odnotowane wątpliwości i trudniejsze wybory mogą okazać się być przydatne dla innych badaczy społecznych przy podejmowaniu podobnych decyzji w konstruowaniu ich „metodologii” i warsztatu.

Bibliografia:

- Białecki I., Haman J. (2000), *Program Międzynarodowej Oceny Umiejętności Uczniów OECD/PISA. Wyniki polskie – raport z badań*, PAN, http://www.ifispan.waw.pl/ifis/badania/program_pisa/raport2000.
- Bykov, A. K. (2012), The Formation of the Spirit of Patriotism in Young People, *Russian Social Science Review* 2012 May/June, Vol. 53 Issue 3.
- Dejna, D., Nalaskowski F. (2020), *Młodzież akademicka. Więzy z państwem i społeczeństwem – międzynarodowe badania porównawcze*. Pomysł,

warsztat metodologiczny i przebieg badań, *Kwartalnik Pedagogiczny*” 65 (2 (256)).

Dolata R., Frączek A. (2002), Wzorce i korelaty zaufania politycznego polskich nastolatków (w międzynarodowej perspektywie porównawczej), *Ruch Pedagogiczny*, 1/2.

Fedorowicz, M. (red.). PISA 2003, http://www.ifispan.waw.pl/ifis/badania/program_pisa/wyniki_badania_2003,s.34-36.

Garlicki, J. (red.), *Młodzież a zmiany polityczne we współczesnym świecie*, Instytut Nauk Politycznych UW, Warszawa 1998.

Wiłkomirska, A. (2011), Wiedza obywatelska młodzieży w Polsce i na świecie – komunikat z badań międzynarodowych, *Forum Oświatowe*, 1(44).

Netografia:

<http://bibe.ibe.edu.pl/badania-miedzynarodowe.html>, dostęp: 21.04.2020.

http://www.cke.edu.pl/images/stories/000000000000000000_pirls_2011/timss_pirls_2011_raport_koncowy.pdf, dostęp: 14.04.2020.

http://www.europeansocialsurvey.org/methodology/ess_methodology/monitoring_national_contexts.html, dostęp: 20.04.2020.

<http://www.ifispan.pl/ess/metodologia-ess/>, dostęp: 03.03.2020.

<http://www.oecd.org/skills/piaac/samplequestionsandquestionnaire.htm>, dostęp: 05.05.2020.

https://www.cke.edu.pl/images/stories/PIRLS/PIRLS_2006_raport.pdf, dostęp: 01.05.2020.

www.ifispan.waw.pl, dostęp: 25.04.2020.